

Zygmunt Wnuk

GENTIANA CILIATA L. W PAŚMIE PRZEDBORSKO-MĄŁOGOSKIM

Praca zawiera wyniki badań nad rozmieszczeniem gatunku chronionego *Gentiana ciliata* w Paśmie Przedborsko-Mąłogoskim.

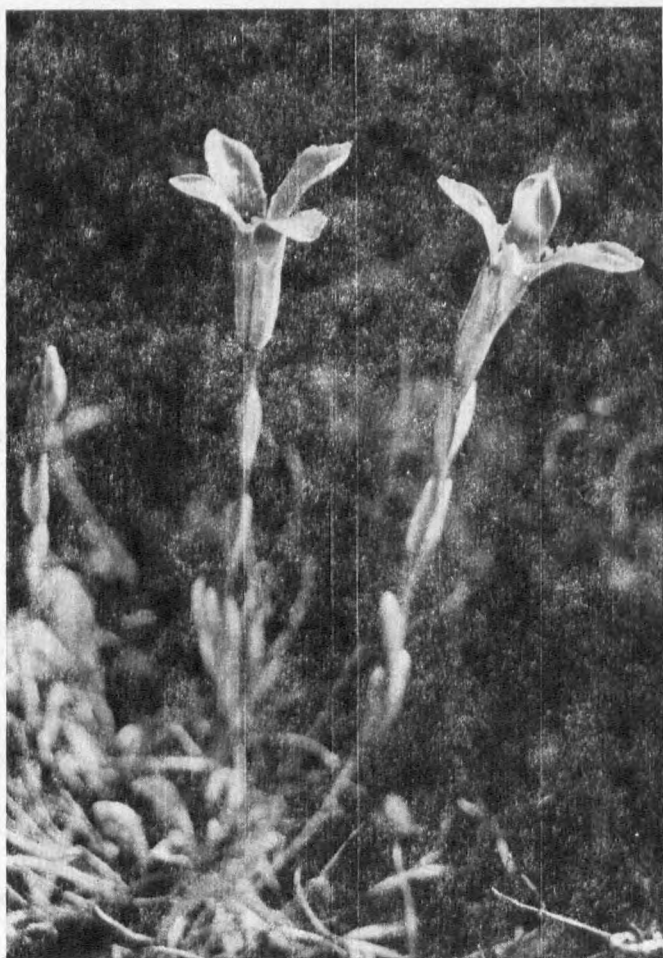
Opisane stanowiska goryczki orzęsionej leżą na północ od uznawanej granicy zasięgu tego gatunku.

UWAGI OGÓLNE

Gentiana ciliata (fot. 1) ma orzęsione lub strzępiaste łatki korony, silnie odgięte w bok w czasie kwitnienia. Jest gatunkiem charakterystycznym dla subatlantycko-submediteranńskich muraw kserotermicznych zachodniej części Europy Środkowej, rosnącym na podłożu wapiennym (Szafer 1972). Występuje ona również w Kaukazie i na Bliskim Wschodzie (Walaś 1973). W południowej Polsce jest dość pospolita. Walaś (1973) podaje, że znacznie liczniejsze są stanowiska tego gatunku w Karpatach niż na sąsiadujących wyżynach, stąd prowadzi północną granicę zasięgu „od Dolnego Śląska przez Kielce, Lublin i Zamość”.

Na północ od tej granicy (na obszarze województwa częstochowskiego) występowanie goryczki orzęsionej notowali Hereźniak (1954) i Mowszowicz (1969 i 1978), natomiast geograficzne rozmieszczenie tego gatunku na Wyżynie Częstochowskiej przedstawił Wnuk (1980a).

Obserwacje *Gentiana ciliata* przeprowadzał autor na obszarze Pasma Przedborsko-Mąłogoskiego, stanowiącego południowo-zachodnie mezozoiczne obrzeżenie Gór Świętokrzyskich, bardzo zróżnicowanych pod względem budowy geologicznej oraz będących zarazem niezwykle uroczym i interesującym z botanicznego punktu widzenia zakątkiem. Samo Pasma Przedborsko-Mąłogoskie zbudowane jest zasadniczo z takich skał jak: łupki, zlepieńce, piaskowce i wapienie. Na skałach tych

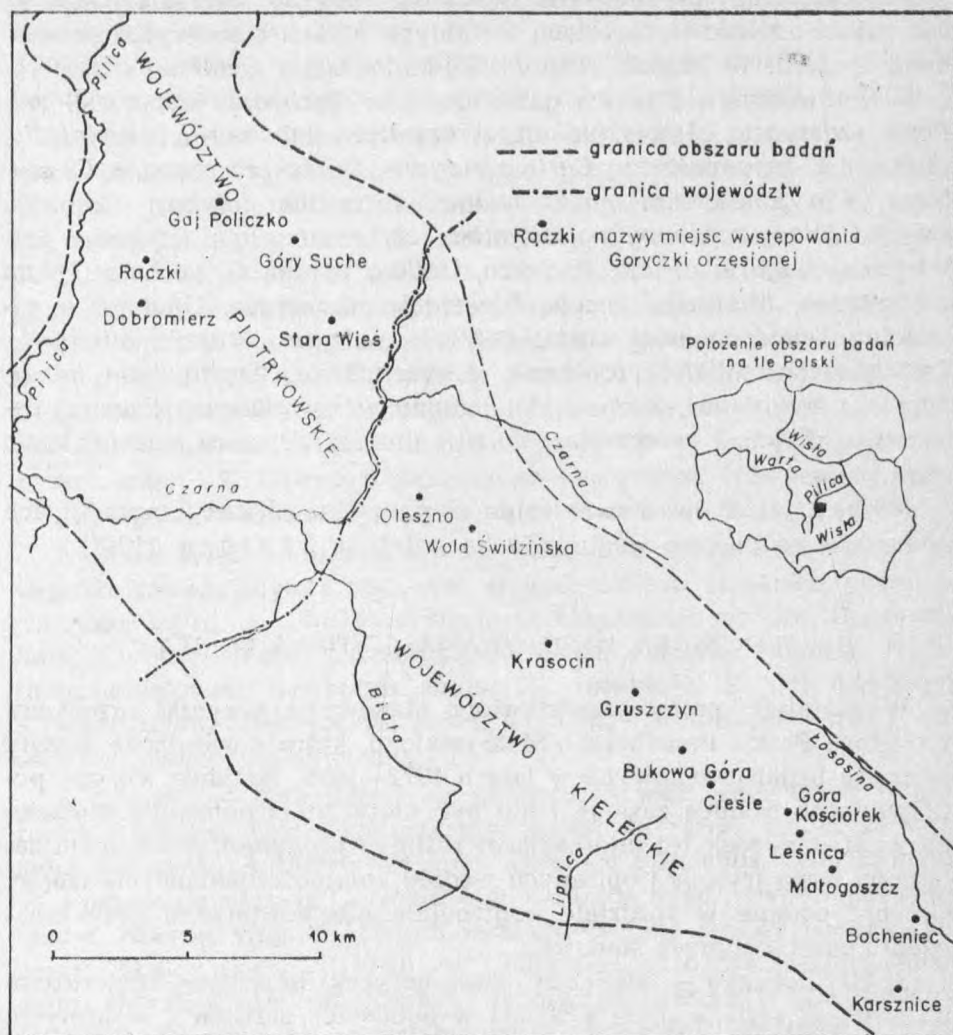


Fot. 1. *Gentiana ciliatula* L. — goryczka orzęsiona

rozwinęły się różne gleby, wśród których należy wymienić: gleby surowe powstałe na rumoszach skalnych, gleby brunatne, bielcowe, czarnoziemy na lessach, rędziny jurajskie i kredowe, mady oraz gleby bagienne.

Obszerniejsze i szczegółowe informacje na temat budowy geologicznej, geomorfologii, gleby i innych elementów środowiska przyrodniczego Pasma Przedborsko-Małogoskiego znajdzie czytelnik w pracy Z. W n u k a z 1976 r.

Spotykane na badanym terenie stanowiska goryczki orzęsionej zwią-



Rys. 1. Rozmieszczenie *Gentiana ciliata* na obszarze Paśmie Przedborsko-Małoskiego
Distribution of the *Gentiana ciliata* on the area of Przedbórz-Małoszycz Range

zane są z rędzinami oraz piaskami nawapiennymi, których miąższość nie przekracza 25 cm. Najczęściej roślina ta występuje na suchych i słonecznych (południowych i południowo-zachodnich) zboczach porośniętych gatunkami kserotermicznymi. Obserwowano tu kwitnące okazy jeszcze w listopadzie, a pojedyncze egzemplarze kwitły nawet na początku grudnia, chociaż jak wiadomo zasadnicze kwitnienie go-

ryczki orzęsionej przypada na okres od lipca do września. Gatunek ten można znaleźć w zaroślach i widnych borach sosnowych omawianego obszaru. W Paśmie Przedborsko-Małoskim *Gentiana ciliata* rośnie w towarzystwie takich gatunków jak: *Agrimonia eupatoria*, *Anthyllis vulneraria*, *Arabis hirsuta*, *Avenastrum pubescens*, *Briza media*, *Campanula rapunculoides*, *Carlina vulgaris*, *Centaurea rhenana*, *C. scabiosa*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Cichorium intybus*, *Coronilla varia*, *Crataegus monogyna*, *Dianthus carthusianorum*, *Euphorbia cyparissias*, *Fragaria viridis*, *F. vesca*, *Galium verum*, *G. verum*, *Linum catharticum*, *Medicago falcata*, *Melampyrum arvense*, *Onobrychis viciifolia*, *Peucedanum cervaria*, *Polygala vulgaris*, *Primula officinalis*, *Prunus spinosa*, *Salvia pratensis*, *S. verticillata*, *Sanguisorba minor*, *Scabiosa ochroleuca*, *Silene inflata*, *Ranunculus bulbosus*, *Rhamnus cathartica*, *Thymus pulegioides*, *Turritis glabra*, *Veronica spicata*, *Viola hirta* i inne.

Wykaz gatunków sporządzono w porządku alfabetycznym, a ich nomenklaturę podano według *Roślin polskich* Szafera (1967).

STANOWISKA WYSTĘPOWANIA *GENTIANA CILIATA*

W niniejszej pracy przedstawiono stanowiska goryczki orzęsionej z obszaru Pasma Przedborsko-Małoskiego, które stwierdzone zostały w czasie badań terenowych w latach 1972—1979. Znajdują się one poza północną granicą zasięgu i nie były dotychczas notowane. Rozmieszczenie stanowisk tej interesującej rośliny chronionej przedstawia załączona mapa (rys. 1) i opisanych według kolejności podanej na mapie. Gatunki podane w rozdziale poprzednim nie powtarzano przy omawianiu poszczególnych stanowisk.

1. Gaj Policzko — nieliczne okazy goryczki orzęsionej stwierdzono na wzgórzu sąsiadującym z wsią i w pobliskich zaroślach, w których, poza gatunkami wymienionymi wyżej, występowały: *Anthemis tinctoria*, *Campanula trachelium*, *C. sibirica*, *Falcaria vulgaris*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum* i *Seseli annuum*.

2. Rączki — pojedyncze okazy znaleziono na wzgórzu sąsiadującym z rezerwatem „Bukowa Góra” oraz w zaroślach śródpolnych. W jednym z takich zarośli *Gentiana ciliata* rośnie w towarzystwie m. in. takich gatunków jak: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Allium montanum*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *Cerinthe minor*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Lilium martagon*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *Seseli annuum* i *Vincetoxicum officinale*. Zarośle to należałoby uznać za pomnik przyrody.

3. Góry Suche — nieliczne okazy spotkano na wzgórzu sąsiadującym z wsią oraz w zaroślach, gdzie znajdowałem takie rośliny jak: *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*, *Falcaria vulgaris*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum* i *Seseli annuum*.

4. Dobromierz — dość licznie rośnie goryczka orzęsiona na wzgórzach jurajskich sąsiadujących z wsią, gdzie towarzyszą jej m. in.: *Anthemis tinctoria*, *Allium montanum*, *Anemone silvestris*, *Aster amellus*, *Campanula glomerata*, *C. bononiensis*, *C. trachelium*, *C. sibirica*, *Cerinthe minor*, *Cerasus fruticosa*, *Falcaria vulgaris*, *Ligustrum vulgare*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *Seseli annuum*, *Vincetoxicum officinale* oraz gatunki, które wymienił Błaszczyk (1959) — *Campanula persicifolia*, *Carlina acaulis*, *Cimicifuga europaea*, *Euphorbia angulata*, *Hypericum montanum*, *Polygala comosa*, *Sempervivum soboliferum*, *Silene otites*, *Trifolium alpestre*, *T. montanum* i *T. rubens*. Obiekt ten ze względu na duże walory przyrodnicze postanowiono objąć ochroną rezerwatową (Wnuk 1980).

5. Stara Wieś — nieliczne okazy *Gentiana ciliata* stwierdzono na wzgórzu sąsiadującym z wsią oraz sporadycznie w zaroślach, gdzie towarzyszą jej m. in.: *Anthemis tinctoria*, *Campanula sibirica*, *C. trachelium*, *Cerinthe minor*, *Cimicifuga europaea*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *Silene otites*, *Seseli annuum*, *Trifolium alpestre*, *T. rubens* i *Vincetoxicum officinale*.

6. Oleszno — dość licznie na wzgórzu za wsią jadąc szosą w kierunku Końskich. Goryczka orzęsiona rośnie tu razem m. in. z: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Betonica officinalis*, *Carlina acaulis*, *Campanula sibirica*, *C. trachelium*, *Cerinthe minor*, *Hypericum montanum*, *Falcaria vulgaris*, *Sedum sexangulare* oraz rośliny podane stąd przez Błaszczyk (1959) — *Cimicifuga europaea*, *Sedum maximum*, *Sempervivum soboliferum*, *Thymus austriacus* i *Vincetoxicum officinale*. Wzgórze to należałoby uznać za pomnik przyrody.

7. Wola Świdzińska — nieliczne okazy stwierdzono na wzgórzu sąsiadującym z wsią i w zaroślach. *Gentiana ciliata* rosła tu w sąsiedztwie m. in. takich gatunków jak: *Anthemis tinctoria*, *Campanula sibirica*, *C. trachelium*, *Cerinthe minor*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Vincetoxicum officinale*, *Seseli annuum* oraz gatunki podane przez Błaszczyk (1959): *Asplenium trichomanes*, *Anemone silvestris*, *Campanula persicifolia*, *Euphorbia angulata*, *Cimicifuga europaea*, *Prunella grandiflora*, *Sempervivum soboliferum* i *Thesium linophyllum*. Wzgórze to na którym rosną wyżej wymienione gatunki należałoby uznać za pomnik przyrody.

8. Krasocin — nieliczne okazy stwierdzono na wzgórzu obok nieczynnego wiatraka oraz sporadycznie w zaroślach. Goryczka występowała tu w towarzystwie m. in.: *Campanula sibirica*, *Falcaria vulgaris*, *Rosa coriifolia*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum* i *Seseli annuum*.

9. Gruszczyn — *Gentiana ciliata* rośnie tu na wzgórzu sąsiadującym z wsią i w zaroślach wśród: *Berberis vulgaris*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *Seseli annuum* i innych podanych przez Błaszczykę (1959) — *Allium montanum*, *Campanula glomerata*, *Cotoneaster melanocarpa*, *Inula salicina*, *Laserpitium latifolium* i *Vincetoxicum officinale*.

10. Bukowa Góra — pojedyncze okazy spotkano na wzgórzach sąsiadujących z kamieniołomem oraz w zaroślach, gdzie goryczka występowała z: *Anthemis tinctoria*, *Campanula sibirica*, *Falcaria vulgaris*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Seseli annuum* i *Vincetoxicum officinale*.

11. Cieśle — nieliczne okazy stwierdzono na wzgórzach sąsiadujących z wsią oraz w zaroślach. *Gentiana ciliata* rosła tu w towarzystwie m. in. takich taksonów jak: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Campanula persicifolia*, *C. trachelium*, *C. sibirica*, *Carlina acaulis*, *Cerithe minor*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Ligustrum vulgare*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *Seseli annuum*, *Silene otites*, *Trifolium alpestre*, *T. rubens* i *Vincetoxicum officinale*.

12. Góra Kościółek — pojedyncze okazy goryczki orzęsionej spotkano na wzgórzu z roślinnością kserotermiczną murawową i zaroślową razem z takimi roślinami jak: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Cerithe minor*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *Seseli annuum*, *Silene otites*, *Trifolium alpestre*, *T. rubens* i *Vincetoxicum officinale*.

13. Leśnica — *Gentiana ciliata* rośnie tu na Górze Spinkowej m. in. razem z takimi roślinami jak: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *Cerithe minor*, *Cimicifuga europaea*, *Cotoneaster integerrima*, *Crataegus curvisepala*, *C. calycina*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Rubus cordifolius*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Seseli annuum* i *Vincetoxicum officinale*.

14. Małogoszcz — nieliczne okazy stwierdzono na wzgórzu sąsiadującym z cementownią Małogoszcz zarówno w siedliskach murowanych, jak i w zaroślach w towarzystwie m. in. takich roślin jak: *Anthemis tinctoria*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*, *Carlina acaulis*, *Cotoneaster integerrima*, *Cerithe minor*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Seseli annuum* oraz gatunków podanych przez Błasz-

czyka (1959) — *Allium montanum*, *Asplenium ruta-muraria*, *A. trichomanes*, *Campanula glomerata*, *Sempervivum soboliferum*, *Sedum maximum*, *Trifolium montanum* i *Thesium linophyllon*.

15. Bocheniec — sporadycznie w borze sosnowym i w zaroślach w towarzystwie m. in. takich gatunków jak: *Allium montanum*, *Asplenium trichomanes*, *A. ruta-muraria*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*, *Cerasus fruticosa*, *Crataegus calycina*, *C. curvisepala*, *Cerinth minor*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Rubus cordifolius*, *R. villicaulis*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sempervivum soboliferum*, *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *Trifolium alpestre*, *T. montanum*, *T. rubens* i *Vincetoxicum officinale*. Obiekt ten wchodzi w skład grzędy skalnej Bocheńca, opadającej stromo ku dolinie Wiernej Rzeki (Łośnej). W górnych partiach tej grzędy występuje las sosnowo-dębowy z domieszką lipy szerokolistnej, w dolnych suchy bór sosnowy z *Dianthus caesius* na szczycie Czubatki. Planowany jest tu rezerwat przyrody (Czubiński i in. 1977).

16. Karsznice — nielicznie na wzgórzach kserotermicznych oraz w zaroślach, gdzie goryczka orzęsiona występowała w towarzystwie m. in. takich roślin jak: *Anemone silvestris*, *Anthemis tinctoria*, *Aster amellus*, *Campanula persicifolia*, *C. sibirica*, *C. trachelium*, *Carlina acaulis*, *Cerinth minor*, *Cimicifuga europaea*, *Falcaria vulgaris*, *Hypericum montanum*, *Sambucus ebulus*, *S. racemosa*, *Sedum maximum*, *S. sexangulare*, *Silene otites*, *Seseli annuum*, *Trifolium alpestre*, *T. rubens* i *Vincetoxicum officinale*. Wzgórze to winno być uznane za pomnik przyrody.

UWAGI KOŃCOWE

Stanowiska goryczki orzęsionej w Paśmie Przedborsko-Małoskim związane są ściśle z utworami wapiennymi, gdzie gatunek ten ma odpowiednie warunki edaficzne. Na analogicznym podłożu nie stwierdzono jej w następujących miejscowościach: Przedbórz, Miejskie Pola, Jeżowiec, Stanowiska, Kluczewsko, Rogalów, Świdno i Skorków. Należy przypuszczać, że powodem tego była intensywna eksploatacja wapienia w tych miejscowościach oraz penetracja ludności.

Z istniejących szesnastu stanowisk najbardziej zagrożone są w Małoszczy, Bukowej Górze, w Dobromierzu i w Leśnicy, ze względu na zaznaczającą się intensywną eksploatację skały wapiennej na wapno oraz cement. Ponieważ podane stanowiska położone są poza linią zasięgu *Gentiana ciliata*, należałoby linię tę przesunąć na północny zachód.

Pragnę serdecznie podziękować dr J. Zielińskiemu z PAN w Kórniku za sprawdzenie i oznaczenie niektórych drzew i krzewów.

PIŚMIENNICTWO

- Błaszczuk H., 1959, *Flora powiatu włoszczowskiego*, *Fragm. Flor. Geobot.*, 5 (1): 47—96.
- Czubiński Z., Gawłowska J., Zabierowski K., 1977, *Rezerваты przyrody w Polsce*, Warszawa—Kraków.
- Hereźniak J., 1965, *Występowanie dziewięcila bezłodygowego w okolicach Częstochowy*, *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 4: 44—46.
- Medwecka-Kornaś A., Kornaś J., Pawłowski B., Zarzycki K., 1972, *Przegląd ważniejszych zespołów roślinnych Polski*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. 1, red. Szafer W., Zarzycki K., Warszawa, 279—481.
- Mowszowicz J., 1969, *O występowaniu goryczki orzęsionej w powiecie częstochowskim*, *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 2: 62—63.
- Mowszowicz J., 1978, *Conspectus florae Medianae (plantae vasculares). Przegląd flory Polski Środkowej (rośliny naczyniowe)*, Łódź, 10—380.
- Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B., 1967, *Rośliny polskie*, Warszawa, 1020.
- Walas J., 1973, *Atlas roślin chronionych*, Warszawa, 5—189.
- Wnuk Z., 1976, *Zbiorowiska chwastów segetalnych Pasma Przedborsko-Małogoskiego i przyległych terenów*, cz. 1, *Zbiorowiska upraw okopowych*, *Zesz. Nauk. UŁ*, 14: 85—122.
- Wnuk Z., 1980, *Planowany rezerwat stepowy w Dobromierzu koło Przedborza*, (mpis).
- Wnuk Z., 1980 a, *Goryczka orzęsiona — Gentiana ciliata L. na Wyżynie Częstochowskiej*, (mpis).

Instytut Biologii Środowiskowej UŁ
Zakład Botaniki

Zygmunt Wnuk

GENTIANA CILIATA L. IN PRZEDBÓRZ-MĄŁOGOSZCZ RANGE

In 1972—1979 period the investigations on the distribution of *Gentiana ciliata* in Przedbórz-Małogoszcz Range were carried out. Its occurrence is illustrated in fig. 1. In the course of these observations new places with *Gentiana ciliata*, unknown till now, were found. All these places occur beyond the northern limit of *Gentiana ciliata*.

In Przedbórz-Małogoszcz Range the *Gentiana ciliata* grows on calcareous renzinas and sands the thickness of which does not exceed 25 cm, overlying limestones.

Зигмунт Внук

GENTIANA CILIATA L. (ГОРЕЧАВКА)
В ПШЕДБОРСКО-МАЛОГОСКОЙ ПОЛОСЕ

Исследования размещения *Gentiana ciliata* в Пшедборско-Малогоской полосе проводились в 1972—1979 годах. Размещение этого вида, до сего времени не известные, иллюстрирует рис. 1.

Описанные местонахождения лежат за северной границей выступления *Gentiana ciliata*. Прорастание реснитчатой горечавки в Пшедборско-Малогоской полосе связано с наличием известковых рендзин и расположенных на них песков, толщина которых не превышает 25 см.